PER A UNA INTERPRETACIÓ DEL «TRIÜMFO DE LES DONES», DE ROÍS DE CORELLA: CLAUS ECDÒTIQUES I LITERÀRIES*

I. APRECIACIONS LITERÀRIES I CONCLUSIONS RELATIVES

Poc després de mantenir un interessant debat epistolar amb el príncep Carles de Viana, l'escriptor valencià Joan Roís de Corella provava noves aventures en els seus quefers literaris amb l'elaboració d'una peça perfectament vinculable amb allò que se suscitava en els cercles culturals d'aleshores. Amb la utilització del tema de la defensa de les dones, base del seu *Triümfo de les dones*, Corella abandonava momentàniament i circumstancial el que havia estat l'eix del seu món literari: el plantejament dels difícils i complexos camins de l'amor mitjançant esquemes lírics. Podem pensar que realment en gran part l'abandó obeïa més a causes ambientals que no a un decidit afany de trencar amb allò que havia fet fins aleshores. La mateixa trajectòria literària de Corella i les comparacions que faré tot seguit ho confirmen. Els elogis generosos que recorren les lletres de Carles de Viana (Carbonell 1955-1956) testimonien que el nostre autor tenia ja certa estimació bastant abans d'obtenir el títol de mestre en Teologia, no més enllà del febrer de 1471 (Riquer 1983:256), i justificarien unes accidentals intromissions en terrenys aliens i —cal dir— poc revolucionaris, per simple lluïment personal.[1] Efectivament, una bona part

* Aquest treball ha estat realitzat en el marc del projecte PS 91-0160 del Programa Sectorial de Promoció General del Coneixement de la DGICYT.

1. Fins i tot si les lletres del príncep foren redactades pel mateix Corella, una possibilitat que Wittlin (1993:337) sembla tenir en compte.

dels raonaments —no de llur vehiculació i desenrotllament literaris— del *Triümfo* es basteixen certament sobre molts tòpics tradicionals que circularen més encara a partir de les conseqüències provocades pel *Maldezir de mujeres* de Torroella. No sorprèn, per això mateix, que hom haja pensat que aquesta argumentació en termes generals no gens innovadora, discursivament embolcallada pel ric llenguatge corellià, té més a veure amb un exercici retòric que amb qualsevol altra cosa (Riquer 1983:284). A aquestes alçades, però, ja sabem que la retòrica i la seua exercitació té, en Corella, altres funcions que aquelles merament literàries i que l'ús de material ja usat no desvirtua en absolut el producte final. Una mostra: les proses mitològiques, extretes fonamentalment d'Ovidi, permetien amb l'estil de valenciana prosa mostrar una actitud militant enfront dels amors deshonestos i/o desconeixents, com ha mostrat perfectament Lola Badia (1988).

Fóra injust, tanmateix, afirmar de manera expeditiva que Corella copia uns esquemes tradicionals i s'apunta sense pensar-ho a modes contemporànies. Injust per incert. Podem observar sense dificultat, per exemple, que si bé les referències i argumentacions directament religioses i àdhuc filosoficoteològiques no en són absents, com intentaré de demostrar en algun paràgraf posterior, hi domina, al *Triümfo*, un to reflexiu i conscientment lògic en l'exposició (Cantavella 1992:222), per damunt de les consideracions només dogmàtiques. Corella hi és present. De fet, el *Triümfo* no contradiu, en principi, cap base essencial del pensament moral i literari corellià. Però no sols l'obra no es desvincula dels seus esquemes mentals, sinó que es relaciona amb altres composicions corellianes. Així, si bé no hi ha cap motiu explícit i taxatiu per a confirmar la dependència,[2] crec que la *Lletra que Honestat escriu a les dones*, una lloança adreçada a l'esposa morta de Joan Fabra, té característiques importants que la relacionen amb el *Triümfo*, al marge de la data de composició (1462). La mateixa presència d'una figura al·legòrica (Honestat en un cas, Veritat en l'altre), la centralitat del tema dels elogis (concret en un cas, ge-

2. A partir d'aquesta condició, deia en un altre lloc que la *Lletra* «sembla, sense ser-ho, una mena de complement al *Triümfo*» (Martínez 1994:16). Cada vegada, però, estic més convençut que ambdues obres mantenen una relació molt estreta.

neral en l'altre) o el fet que en ambdues *s'escriga* a les dones. Si en el *Triümfo* hi ha una mena de teorització de la perfecció de les dones,[3] en la *Lletra* aquesta s'exemplifica en un cas concret:

> Aquesta era mur, refugi, defensa, infançonia de totes vosaltres; aquesta *era testimoni, en vergonya dels hòmens, de la celsitud de vostra condició*; regla de ben viure, terme de bondat, centre de virtuts; enemiga, capital destruïdora de conversació deshonesta; la sua modesta vida *desmentia als qui de vosaltres blasfemen*. E, si de singulars dones se parlava, ella sola nomenada, a tal parlament donant silenci, tots responen (Carbonell 1983:93).

És clar que tot açò s'adiu amb l'honestedat i la fidelitat de la dama, i doncs amb un dels fonaments de l'obra corelliana, de la qual tant una composició com l'altra formen part coherent. De fet, al *Triümfo* trobem manifestament referències a la contradicció obsessiva que representa que l'enamorat vulga obtenir l'«afabilitat» femenina i alhora preservar la castedat:

> E si vostra sobreexcel·lent bellea, vallejada e defesa del mur de honestat, a ells se presenta, de cruels vos infamen, e si benignament vostra afabilitat los remunera, de no castes vos inculpen; e quascú d'ells en tan alt grau de follia se constitueix, que pensa alguna singularitat possehir sol per la qual, no per altra, vostra honestat se deu perdre.

Abans de desenrotllar altres aspectes, recordem sumàriament el contingut de l'obra. L'esquema del *Triümfo* és essencialment simple: la figura al·legòrica de la Veritat escriu una lletra a les altres dones on de manera raonada mostra que les característiques negatives que alguns homes els assignen no tenen cap fonament. La inclusió del per-

3. Un senyal que cal destacar per a desfer possibles errades interpretacions: Veritat escriu una lletra «a les altres dones», és a dir que l'argumentació es redueix a termes de satisfacció literària de possibles receptores, no a termes de defensa combatent. Això no nega, com tot seguit veurem, la consistència intel·lectual de les premisses que vehicula. En aquesta direcció va l'opinió de Cantavella (1992:222): «Veritat no pren una actitud defensiva —com havia estat fins ara la regla en els escrits profeministes—, sinó que parla com aquell que està segur de tenir raó.»

sonatge Veritat no ens pot passar desapercebuda, sobretot perquè per aquells anys Corella començava a descobrir la rendibilitat de les proses mitològiques i feia molt poc que havia acabat de compondre les peces del cicle de Caldesa, que podem situar pels volts de 1458. Ací no ens presenta una defallença amorosa amb totes les característiques pròpies del realisme més cru, ni es distancia d'aquesta mateixa realitat quotidiana per a mostrar-nos des de fora, com si fos l'espectador d'un quadre teatral, els desastrosos acabaments d'amors impossibles. Hi ha una substància lògica consistent que ultrapassa l'anècdota.

L'aparició de Veritat —deia— no és gratuïta. M'explique. Potser cal insistir en el fet que, segons sant Tomàs (*De veritate* I,1), la concordança de l'ésser amb la intel·ligència s'expressa mitjançant la paraula *Veritat*, la qual cosa sembla implicar, per part de Corella, aprenent de teòleg, d'entrada una major voluntat de coherència expositiva i el més que presumible desenrotllament teòric d'algunes premisses en algun punt de l'obreta profeminista. La mateixa fixació d'arguments recurrents invitava a una elaboració diferent segons les ambicions i els interessos de cada autor. Aquesta concordança entre l'ésser i la intel·ligència podria explicar, al capdavall, la referència insistent, en parlar de la cavalleria, a la «*follia* de ses lleis», als vots «a *raó* tota contraris» i «d'ésser tenguts impossibles», que impliquen que hom dubte que «en vostres cossos *racionals* ànimes tinguen posada». No cal anar a l'argument de l'odi a la cavalleria com una causa fonamental de l'elecció de la carrera eclesiàstica, ja que per una part, com ens ha mostrat l'incansable Jaume Chiner (1993:56), hom pot dubtar que fos el fill gran de la família, i per una altra, perquè es pot explicar sense necessitat d'acudir a elements externs.

1. El «Triümfo» de Corella i els elements del debat feminista

Per a esbrinar qualsevol influència, del tipus que siga, en la nostra obra, cal partir del fet evident i repetit que molts elements del debat, fonamentalment la identificació entre la dona i un conjunt apreciable d'aspectes negatius, es constituïren a partir de les apreciacions

de sant Agustí i de sant Jeroni, convenientment reconvertides durant els darrers segles medievals. També ho és, d'evident, que el dret canònic contribuí eficaçment a augmentar, i/o a servir-ne de base, les opinions filosòfiques negatives. Tanmateix, el vertader moment clau el trobem quan a les universitats va sorgint tota una sistematització que intenta donar resposta d'una manera lògica i ordenada al canvi de valoració que suposa la cultura trobadoresca i alhora reconduir de manera més organitzada les diverses opinions anteriors i coetànies de teòlegs i filòsofs. En aquest camí l'aristotelisme té un paper destacadíssim. No podem deixar de banda aquesta darrera afirmació perquè, com hem vist —i veurem—, pot donar raó de molts aspectes de l'obreta corelliana que analitzem ara. Però també hem de tenir molt en compte que ben sovint els mateixos arguments que en principi demostraven la inferioritat femenina, adequadament reutilitzats, satisfeien l'argumentació contrària, de tal manera que si hom asseverava que l'home era el principi actiu i la dona el passiu,[4]

4. *Sum.Theol.* 2-2, q. 26, a.11: «in generatione hominis mater ministrat materiam corporis informem: formatur autem per virtutem formativam quae est in semine patris. Et *quamvis huiusmodi virtus non possit creare animam rationalem*, disponit tamen materiam corporalem ad huiusmodi formae susceptionem.» Si tenim ben present que, dins les coordenades on ens movem, la comunicació és atribut d'allò perfecte —per tant, i en termes absoluts, de Déu, com a primer *principi*—, podrem comprendre per què la perfecció s'assigna *relativament* a l'home en tant que forma, en detriment evident de la dona: «Lo que tiene forma y está en acto comunica: ese es el sentido eficiente, que radica soberanamente en el primer principio. Los demás entes, como le gusta decir a Aristóteles, comunican en cuanto reciben ellos mismos la comunicación del primero» (Alvira 1973:25). A més a més, com que la forma és anterior a la matèria, la dona és nascuda de l'home; amb tot i això, la matèria és un desplegament de la forma, i aleshores no pot anar més enllà dels límits de la forma (Alvira 1973:27). Amb aquesta argumentació s'explicava per què l'home era principi i fi de la dona, perquè com deia sant Tomàs, *Sum. Theol.* 1, q. 93, a. 4: «tam in viro quam in muliere invenitur Dei imago quantum ad id in quo principaliter ratio imaginis consistit, scilicet quantum ad intellectualem naturam [...]. Sed quantum ad aliquid secundario imago Dei invenitur in viro, secundum quod non invenitur in muliere: nam vir est principium mulieris et finis, sicut Deus est principium et finis totius creaturae». No cal dir que en les controvèrsies literàries abundaven les conclusions i no pas el desenrotllament de les causes filosòfiques i/o teològiques que les autoritzaven, la qual cosa és perfectament explicable; però la presència d'aquestes causes dóna claus importants a l'hora de reivindicar l'excepcionalitat —relativa, és clar— i els interessos d'algun autor. Val, com després demostraré, per a Corella.

un altre també podia provar que, com a principi actiu, l'home era més culpable dels fets relacionats amb el sexe (Blamires 1992:14-15). Els testimonis es podrien multiplicar sense dificultat. Així, tot un Tomàs d'Aquino maldava en algun moment per fer compatible la doctrina de l'Església segons la qual la dona, com a creació de Déu, era bona i la seua identificació amb el mascle imperfecte d'encuny aristotèlic.[5]

En aquest context en què ens manegem cal reivindicar la importància d'un altre element en joc, de vegades oblidat: no podem perdre de vista els elements literaris que en major o en menor mesura es contenen en determinades propostes, més encara en les dels profeministes —en aquest darrer cas per raons molt òbvies—, ja que, com sabem, la possibilitat de defensa de qualsevol posició és ingredient essencial del debat. Perfilant molt més els objectius, interessa destriar tant la configuració literària dels plantejaments usuals com la introducció d'elements nous o el desenrotllament més o menys innovador d'altres de ja tradicionals. La pretensió no és gens fàcil, sobretot perquè s'ha tendit a confirmar tàcites dependències sense fer-ne una avaluació prèvia. En el cas del *Triümfo* de Corella aquest fet ha estat, fins fa relativament poc temps, bastant habitual. Crec que convé delimitar una mica més les influències. Així, per exemple, quant al *Maldezir de mujeres* de Torroella, Corella manté nexos ben poc concloents i excessivament generals per a confirmar una dependència que anés més enllà dels llocs comuns. Una simple relació de fragments que presenten una posició divergent en cadascun dels autors en serà suficient:

5. «Sed per comparationem ad naturam universalem, femina non est aliquid occasionatum, sed est de intentione naturae ad opus generationis ordinata. Intentio autem naturae universalis dependet ex Deo, qui est universalis auctor naturae. Et ideo instituendo naturam, non solum marem, sed etiam feminam produxit» (*Sum. Theol.* 1, q.92, a.1). Però després, al mateix article, deia: «necessarium fuit feminam fieri, sicut Scriptura dicit, in adiutorium viri: non quidem in adiutorium alicuius alterius operis, ut quidam dixerunt, cum ad quodlibet aliud opus convenientius iuvari possit vir per alium virum quam per mulierem; sed in adiutorium generationis [...]. Sunt enim quaedam viventia, quae in seipsis non habent virtutem activam generationis, sed ab agente alterius speciei generantur; sicut plantae et animalia quae generantur sine semine ex materia convenienti per virtutem activam caelestium corporum.»

Quien bien amando persigue
Duenyas, a si mismo destruye,
Que siguen a quien las fuye
E fuyen a quien las sigue.

(Bach 1930:199; Matulka 1931:111)

E si vostra sobreexcel·lent bellea, vallejada e defesa del mur de honestat, a ells se presenta, de cruels vos infamen, e si benignament vostra afabilitat los remunera, de no castes vos inculpen (cf. Apèndix, ls. 11-13).

Por non ser poco 'stimadas
De quien mucho las estima,
Faziendo d'onestad rima,
Fingen de mucho guardadas.
Mas con quien las tracta'n son
De sentir lo que meresçen,
Sin detener gualardón,
La persona y coraçón
Abandonadas (se) ofreçen.

(Bach 1930:203; Matulka 1931:113)

Si de vosaltres viciosament desigen, prenguen de les no bones excel·lència de gran bellea. Si virtuosament vos amen, ínclites senyores sens nombre trobaran que, ab acabament de virtut, los faran de vertadera amistat graciós present (cf. Apèndix, ls.16-19)

Muger es un animal
Que se dize hombre imperfecto
Procreado en el defecto
Del buen calor natural.
Aquí (en) s'encluyen sus males
Y la falta del bien suyo,
E, pues les son naturales,
Quando se demuestran tales,
que són sin culpa concluyo.

(Bach 1930:211; Matulka 1931:114)

mostrant egual és nostra perfectió a la dels hòmens

(cf. Apèndix, lin. 62)

Curiosament, una gran part d'aquestes invectives contra les dones permeten una millor comparació amb altres composicions anteriors i posteriors a la de Corella. Moltes poden ésser assumides pels moralistes medievals o, en termes més contemporanis a Corella, les descobrim en fragments d'obres del *Cançoner satíric valencià*, bé directament o bé desenrotllades narrativament, com ara aquesta:

Quando son de poca' dat
E donzellas en el nombre,
Ignoran conoser hombre
Fingiendo de castidat.
E quando en el acte son
Do se concluya'l amor,
Por confirmar su razón
Mustran sentir pasión
Y an parido sin dolor.

(Bach 1930:212)

Hem de fer nostres, doncs, de bestreta i completament, les paraules de Matulka (1931:115), quan comentava que «We have already pointed out above, how many misogynists before Torrellas had used the same commonplaces. Torrellas merely landed in the midst of the anti-feminist current that had arisen centuries before, but that reached in his own times another climax as an open debate between the sexes». Sols així comprendrem l'efecte en aparença multiplicador de l'obreta de Torroella.

On sí que podem trobar algun punt de comparació més directa entre Corella i Torroella és, òbviament, al *Razonamiento en defensión de las donas*:

> Pregunto yo, pues maldizientes, si vuestro fablar s'entiende a singular caso o a general ser. Si a singular caso, sin debate quedamos; ca yo confesso, segunt qu'en los hombres, entre las mujeres malas cominales e buenas e nenguna como nenguna perfecta. Si a general ser, o está en el alma o consiste en el cuerpo: en el alma no es posible como sean todas propriamente buenas; que el cuerpo suyo sea conpuesto de aquellos mesmos qua-

> tro humores e calidades qu'el de los hombres, no es duda ninguna, saluo que la frior e molleza es más apropiada a las duenas e más la robusteza e calor a los hombres (...) aquellas condiciones que loables se dizen, assí como pietat, beniuolencia, suauidat e verguensa, cayen en la complessión femenina (Bach 1930:296-297).

Un text perfectament comparable —ara sí, i en positiu— amb les línies 73-85 del *Triümfo* corellià que edite en Apèndix. De la mateixa manera, es poden comparar les línies 224-227 de la nostra obreta amb aquest altre fragment de Torroella:

> pero de los hombres, ¿quales sino pocos virtuosos s'escriuen? Malos, sí, tantos que muy estenso volumen rindirían solamente sus nombres (Bach 1930:299).

Massa pocs elements, però, per a afirmar res més que allò de «how many misogynists before Torrellas had used the same commonplaces».

2. El «Triunfo» de Rodríguez del Padrón i el «Triümfo» de Corella. Unes apreciacions comparatives

Sembla lògic plantejar la possibilitat que el *Triunfo* de Padrón tinga alguna influència sobre Corella, més enllà del títol, fonamentalment perquè ja fa anys que Maria Rosa Lida de Malkiel (1977:120-133) ens feia observar la influència més o menys directa de l'autor gallec[6] en obres tan essencials com el *Tirant* o el *Curial*. De fet, hi ha almenys dos testimonis particularment interessants —perquè entren plenament dins l'esfera que manegem i perquè corresponen a autors catalans que escriuen en espanyol— de la coneixença del *Triunfo* de Padrón: les referències de Torroella mateix, i fins i tot la imitació d'alguns passatges en el *Razonamiento* (Her-

6. També és comprovable, com assenyala la mateixa Lida (1977:21), que la reputació de Padrón li ve més per la seua pròpia personalitat que per la literatura, ja que en oblidar-se la figura del personatge també s'oblidà la de l'escriptor, qüestió important a l'hora d'esbrinar les dependències més internes.

nández 1982:130), i la citació de l'obra en la *Triste deleytación*.[7] Tanmateix, la viabilitat d'una relació més estreta entre Corella i Padrón s'esvaeix ràpidament.

El *Triunfo de la donas* de Juan Rodríguez del Padrón fou escrit entre 1439 i 1441, després d'endinsar-se en el món franciscà. No és debades, doncs, que s'hi mostre una posició raonablement didàctica amb postulats perfectament assumibles per a un clergue del XV: una sistematització sobre el tema realitzada per una ment medieval acostumada a l'argumentació escolàstica. L'evident i monòtona dialèctica de l'obra de Padrón, explicable dins l'esquema de la cultura filosoficoreligiosa d'aleshores, no té res a veure amb el discurs de Corella, fet més a partir de raons òbvies, *aparentment* poc especulatives, i amb una cura especial per l'estil. Ni tampoc —sembla— l'empenta que les origina. Si l'editor modern de Padrón la considera dins el corrent de literatura contestació al *Corbacho* de l'arxipreste de Talavera i, en general, de la literatura misògina medieval, encapçalada pel *Corbaccio* de Boccaccio, al qual es refereix explícitament al *Triunfo*, les opinions sobre l'obra del valencià, com he remarcat, van més en el sentit d'incloure-la directament dins la literatura originada pel *Maldezir* de Torroella, per bé que una comparació ens fa desestimar qualsevol relació de dependència. Crec que entre les dues obres no trobarem cap més vincle que el nom i poca cosa més,[8] tal com comentava María Rosa Lida (1977:124, n.17),[9] que no

7. Riquer (1956:61) es refereix al *Triunfo* de Padrón tot dient: «obra que sospecho que en más de un momento influye en la *Triste deleytación*.» Per cert, l'autor d'aquesta darrera obra cita dues vegades Torroella, una d'elles per recordar la visió aristotèlica: «Otra razón de Aristótiles, provada del Egidio Romano, diziendo la mujer ser animal imperfecto, y d'aquí vino aquel nuestro enemigo mortal Mosén Pero Torrellas.» Encara que potser no en aquest cas concret, moltes vegades fa la impresió que més que d'influències directes s'ha de parlar de temes recurrents el camí dels quals no sempre és fàcil d'assenyalar.

8. Fins i tot la finalitat de Padrón és molt més prosaica: «con el *Triunfo* iba a ganarse a las damas de la Corte, al tiempo que obtenía, muy probablemente, el favor de la reina [Maria, primera dona de Juan II de Castella] y el permiso de entrar nuevamente en Palacio» (Hernández 1982:99). Les proves (diverses frases paral·leles) que Cantavella (1992: *passim*) exposa per a demostrar que Corella coneixia l'obra del gallec no em semblen absolutament determinants. Vegeu les notes 7 i 9.

9. Cal matisar, doncs, l'afirmació de Cantavella (1992:222): «El llibre de Juan Rodríguez, doncs, que Corella coneixia [...], és un punt de referència obligat, però l'obra del valencià no es pot despatxar considerant-la una pura imitació.»

perdia l'oportunitat de fer-hi notar que Corella no usà en la seua defensa l'argument de l'aparició —de Crist ressuscitat a les dones—, que sí que apareixia a Padrón.

Tot i els pressupòsits negatius, val la pena comparar tres fragments d'ambdós autors en què podem apreciar certa base filosòfica comuna—com no podia ésser d'altra manera—, amb resultats generalment bastant divergents.

A)

> Et si algunas, que son en número pocas, se veen las leyes del casto pecho alguna vez traspassar, aquesto aviene por el engañoso amante, con falsa lengua e fengidas lágrimas, enbiando fuera gemidos sentibles e muy piadosos sospiros, se jura vezino a la muerte con fuerça de amor, el dormir se tirando con el manjar por algunos días, a fín que ante la constante dama con muerta faz paresçiendo, contra sí la pueda mover a piedat. Onde algunas, de aquesta virtud vençidas, del su incorporable honor, cosa más que ninguna otra de tener cara, se faziendo liberales, por le salvar la vida, son vistas errar, si yerro se deve dezir. ¿Qual Academia, qual escuela de Athenas, o qual moral philosofía oviera consentido jamás que pudiese la virtud ser causa del viçio, nin el viçio causa de la virtud? (Rodríguez del Padrón 1982:225-226)

> *Los gloriosos doctors blasfemar del bé acostumen si de mal occasió porta; e al mal, encara que en strem sia gran, benaventurat nomenen si per ell algun grandíssim bé nostre Senyor, infinit bé, nos presenta* (cf. Apèndix, ls. 51-53). ·

Padrón i Corella parlen del Bé, però des de dues posicions totalment diferents. Efectivament, l'escolàstica medieval parlava d'un *bonum per se* i d'un *bonum per accidens*. Des del primer punt de vista, Déu, el *bonum per se*, no podia de cap manera ser la causa generadora del mal; però des del segon, i tenint en compte la llibertat de l'home, un principi bo podia originar indirectament un efecte dolent i —continuant la cadena— un principi dolent, un efecte bo. Aquest bé *secundum quid* explica, doncs, tant les paraules de Corella, com la mateixa idea de la *felix culpa* anunciadora de la Redempció, a què fa referència tot seguit. En aquest punt, el nostre escriptor segueix de prop la filosofia aristotelicotomista, en el sentit que aquesta relaciona íntimament bé i finalitat, per tal com el Bé és allò a què tendeixen to-

tes les coses perquè ho desitgen —la qual cosa implica moviment— (Alvira 1973:9 i 21; Davies 1993: *passim*). Altrament, Padrón parla en termes absoluts i sense tenir present una visió finalista, que sí que apareix en el fragment següent, fins i tot amb la citació de l'autoritat d'Aristòtil:

B)

> La primera [*sc. raó per la qual la dona és superior a l'home*] es por aver seido después de todas las cosas criada; commo las criaturas menos nobles ayan seido primeramente en el mundo criadas, e las más nobles últimamente, por que las menos nobles pudiesen por (h)orden a las más nobles servir, segund que la materia sin forma primeramente criada sirvió a la criaçión de los sinples quatro elementos (Rodríguez del Padrón 1982:217).
>
> Et así es, segund el Filósofo, que el fin es más noble e más digno que son las cosas al fin (h)ordenadas; e la folgança es el fin de todas las cosas movibles; por consiguiente, la muger, que es folgança del varón, es más noble e más digna d[e] él (Rodríguez del Padrón 1982:245).

> *Dien* [sc. los maldients hòmens, indignes de lloar] *que Déu omnipotent, creant lo primer home de la terra, a nosaltres formà de la sua carn e costella; ignorants natural filosofia, no saben que·l moviment, no de on comença, mas d'on termena, atteny la sua noblea* (cf. Apèndix, ls.101-104).

Corella i Padrón apliquen clarament una concepció teleològica de la realitat, en què el fi és la causa de les causes i, per això, la causa de l'acció de la causa eficient. Hom no abandona, doncs, Aristòtil. Tanmateix, mentre que Corella sols vol demostrar que el moviment es produeix igualment tant en l'home com en la dona, ja que s'acompleix el compost matèria-forma, l'existència, Padrón força molt més el concepte per tal mostrar-nos que la dona posseeix unes qualitats superiors a les de l'home. El gallec se'ns revela més combatiu en aquest punt.

C)

> La segunda razón es por quanto dentro del paraíso, en conpañía de los ángeles formada, e non el onbre, que fue con las bestias en el canpo damasçeno fuera del paraíso, criado (Rodríguez del Padrón 1982:218).

> *Dien, encara més, aquests inútils defensors de nostra condició, lo ésser de nosaltres hagué principi en lo terrenal paraís, lo primer home en lo camp*

damacè, oblidant-se que·l lloc a l'essència d'algú neguna perfecció porta: ans tots jorns lo infinit Senyor sembra puríssimes ànimes en los corsos per lo primer crim infectes (cf. Apèndix, ls. 106-110).

Tot i que hom pot apreciar una referència local comuna en ambdós fragments (el camp damascè), també és evident que Corella aprofita molt més el motiu a exposar un raonament sòlid fonamentat de nou en Aristòtil, per bé que explicable perfectament a partir de les *rationes seminales* agustinianes.[10] Efectivament, en la filosofia aristotèlica el lloc no tenia res a veure amb el resultat de la unió de forma i matèria, i per tant no podia exercir cap efecte directe sobre el cos. En aquesta ocasió el futur mestre en Teologia explota les potencialitats que li ofereix un argument ja tradicional.

3. El «Triümfo de les dones», obra de circumstàncies? Algunes conclusions —encara— provisionals

¿Fins a quin punt és convenient assignar al *Triümfo de les dones* el qualificatiu «obra de circumstàncies», per comparació a la resta de producció de Roís de Corella? És clar i absolutament evident que quan a la seua *Història de la literatura catalana* Martí de Riquer, a qui devem una gran part de l'èxit de l'etiqueta, dividia el conjunt del corpus corellià, pretenia posar una mica d'ordre i esbossar una agrupació clarament útil des d'un punt de vista temàtic. Lògicament, des d'aquesta perspectiva, el *Triümfo* tenia poc a veure amb les proses mi-

10. Tanmateix farem bé si tenim en compte l'advertiment de Robles (1983:292), en el sentit que Tomàs d'Aquino és més aristotèlic en el llenguatge que no en el contingut ideològic, per tal com la filosofia està al servei de la teologia: «Podríamos decir, con matices, que el lenguaje empleado por Tomàs de Aquino es aristotélico para desarrollar en último término una doctrina platónica. Tomás de Aquino asimiló la terminología de Aristóteles pero introduciendo en ella una doctrina que le es extraña. Está ideológicamente más cerca de Platón que de Aristóteles, aunque sea de éste el lenguaje empleado. Aunque Tomás de Aquino sea considerado como uno de los mejores comentaristas de Aristóteles, es también uno de los principales deformadores del mismo, al introducir en sus textos doctrinas extrañas que durante siglos han venido condicionando su lectura.»

tològiques, amb la poesia amorosa o amb les proses i rims religiosos. La bondat i la utilitat de tal divisió es demostra pel fet que ha perdurat durant trenta anys. De la mateixa manera, Jordi Carbonell (1983:28), a les pàgines introductòries a la seua edició de les obres profanes del nostre escriptor, encara fonamentals, integrava el *Triümfo* dins un grup d'«obres de circumstàncies», una mena de calaix de sastre factici, constituït, a més, pel debat epistolar amb Carles de Viana i per la *Lletra que Honestat escriu a les dones*. Efectivament, la temàtica, l'esperit i l'estructura d'aquestes entrava una mica en contradicció amb allò que se suposava que, tot i la feblesa de la datació del corpus corellià, l'escriptor acabava d'escriure (la jovenívola poesia amorosa) o estava escrivint (les proses mitològiques, que Wittlin (1993:342) data entre els anys 1460 i 1465). I també, presumiblement, amb allò que a poc a poc anava perfilant, ço és la literatura religiosa. En realitat, s'ha estudiat l'aspecte temàticament més evident del *Triümfo*, la seua filiació profeminista i —sempre dins aquests límits— la seua excepcionalitat en el conjunt de l'obra corelliana, però no suficientment les vinculacions i les genuïnitats que, en un nivell menys superficial, manté amb la resta de la seua producció ni tampoc el rerefons filosòfic que en alguns moments —molt pocs, cal dir— ens recorda els orígens universitaris de la sistematització de l'argumentació negativa envers la dona, com he exemplificat a l'apartat anterior. Potser Corella pensava que no calia explotar inútilment moltes idees en un paper pensat per a un públic femení allunyat de les discussions teològiques i fàcilment atret per qüestions més laiques, com ara aquelles que apareixen al debat pro i antifeminista. ¿O és que directament recobria la major part dels conceptes amb una capa literària o sota el vel del sentit comú, la qual cosa, d'altra part, li era permès pel mateix tipus d'obra que conreava? Si Ovidi era, com deia Joan Fuster (1975:308-309), «un esquer d'una moral de sagristia» o d'una «pseudo-moral d'aristòcrates desvagats», amb més motiu una argumentació profeminista podia contenir ocasionalment altres elements que els merament literaris,[11] per bé que no de manera metòdica. La història del

11. Rosanna Cantavella (1992:223) ja ens feia veure que totes les dones que surten al *Triümfo* són personatges bíblics o santes, cap de les quals no era pagana. Que

debat ens ho demostra. Cantavella (1992:222) ja ho intuïa, quan comentava: «Res de paganisme no destil·la aquesta defensa, i sí, en canvi, referències religioses abundants: s'hi veu la mà del teòleg.» Al capdavall, la Teologia era la mare de tots els sabers, i a hom només li quedava el recurs a «davallar» a altres formes més humanes, sensiblement més «delitoses». De fet, al *Triümfo* fins i tot s'insisteix en el domini de la Teologia sobre les altres ciències, idea que es repeteix al *Parlament en casa de Berenguer Mercader* i que es posa de manifest, evidentment, en les obres de maduresa.

Crec que, almenys pel que fa a les consideracions més precises sobre el treball de Corella, cal evitar la simplificació en esquemes i grups i treballar sobre la base d'unes certes constants que es perfilen, en major o en menor grau, al llarg de tota la seua producció, fonamentalment la seua base moral, sovint exemplificada en l'amistat honesta, i l'esquivament de la passió, provocadora de catàstrofes i d'insatisfaccions. Això no implica, nogensmenys, que hi puguem observar una major acumulació d'elements religiosos i moralitzadors més al final de la seua vida, sobretot a partir de l'aparició de la impremta, com vol Rico 1980:19. Sols així podrem arribar al desideràtum de Carbonell d'«exposar la vida i l'obra de Corella com un tot unitari i coherent» (1983:9). Comptat i debatut, les apreciacions ací exposades van pel mateix camí que aquelles altres que exposava Lola Badia (1988:165), quan deia que «les consideracions que precedeixen ens haurien de fer assumir seriosament que no és possible separar en Corella, com en cap medieval [...], la moral de la litera-

---

no és ignorància i sí elecció conscient, ho manifesten les mateixes proses mitològiques corellianes i les taxatives paraules de l'autor: «Deixe parlar de les infels, gregues e romanes, les quals ignorants la ley divina, a la mundana glòria la fi de ses obres endreçant, nenguna vertadera virtut jamés obraren» (Apèndix, ls. 243-245). Estranya més encara aquesta posició de Corella si tenim en compte que l'exemplificació de les virtuts a partir de personatges de l'antiguitat clàssica era usual en escriptors i fins i tot en moralistes de la tardor medieval, com Canals o, molt circumstancialment, sant Vicent Ferrer. Possiblement ho explique el fet que ací parle Veritat: ja sabem que hom considerava que quan els pagans actuaven o pensaven d'acord amb *nostra doctrina* eren injustos posseïdors de la veritat, que lògicament havia de pertànyer als cristians en exclusiva. Una dada important per a tenir en compte.

tura»,[12] ja que —afegesc—, com el mateix Corella diu al final del *Raonament de Telamó e d'Ulixes*, «lo gentil estil fa pus clara la justícia».

II. ELEMENTS PER A UNA EDICIÓ DEL «TRIÜMFO DE LES DONES».

El text complet del *Triümfo de les dones* ens ha pervingut en dos manuscrits, el 728 de la Biblioteca Universitària de València (Gutiérrez del Caño 1913), base de l'edició de R. Miquel i Planas (1913:133-46), i el R.14.17 del Trinity College, no utilitzat ni per aquest editor ni per Carbonell (1983:71-80), i descrit ja fa anys per Pere Bohigas (1985:37-42).[13] Ambdós manuscrits estan, doncs, suficientment identificats, si més no per a realitzar un primer tempteig d'edició crítica, que és allò que prove de fer ara. Per què, doncs, mai no ha estat tingut en compte el manuscrit de Cambridge? Hom es demana si la nota que va aportar Bohigas (1985:40) a propòsit del *Triümfo* no va fer renunciar els editors a fer-ne una col·lació: «Els extrets molt breus que tenim del manuscrit de Cambridge, comparats amb l'edició de Miquel, no ofereixen variants d'interès.» Badia 1991:196, tanmateix, ja perfilava i matisava molt més aquesta opinió: «el canvi de manuscrit base no altera de forma substancial el text; de tota manera, l'operació forneix un cert nombre de bones lectures que ajuden a abonar la idea que Corella s'entén perfectament si es llegeix bé.» En el nostre cas, C ofereix lectures molt aclaridores i amb suficients garanties de ser, en bastants ocasions, originals. Abans de començar, advertesc que, per tal d'esbrossar el camí a posteriors estu-

12. Si Rico (1980:15), a propòsit de les composicions mitològiques de Corella, deia que «Corella fa passar Ovidi pel garbell de la teoria i la pràctica de les lletres medievals», de la mateixa manera en el *Triümfo* fa passar la teoria i pràctica medievals pel sedàs de la seua pròpia formació.

13. Lola Badia (1991:197-203) ha estudiat darrerament diversos aspectes del contingut del manuscrit amb més deteniment. Aprofite l'avinentesa per agrair-li ben sincerament que m'haja prestat un microfilm d'aquest manuscrit per a fer les reflexions ecdòtiques que segueixen.

dis, seguesc a grans trets aquella metodologia que proposa Badia 1991 per justificar la tria de C enfront del manuscrit de la biblioteca Mayans (M). Per a M seguesc la lectura de Miquel i Planas, confrontada amb el manuscrit, tot indicant les línies; per a C, la meua pròpia edició, aquella que aporte a l'Apèndix.

Una de les coses que més sobta en la comparació de lectures és precisament la bastant freqüent omissió de sintagmes o paraules en M, ço que desfigura totalment el sentit que hi cal atribuir:

1]
M,140-143: e nols recorda que nostra condiçio vergonyosa, a ben obrar, mes que a ells, nos amonesta. Veurien en qualseuol altres condiçions [...].
C,94-97: e no.ls recorda que nostra condició vergonyosa, a ben obrar, més que a ells nos amonesta. *E axí, si de larguea de paraules no tenguéssem temensa,* veurien, en qualsevol altres condicions [...].

2]
M,413-414: encara que esser dona sens angelica asumpta, no per ço de menor perfeccio pren estima
C,279-281: encara que ésser dona sens *dupte major perfectió sia, car ab tot que a si no haja natura* angèlica assumpta, no per co de menor perfectió pren estima

3]
M,420-421: mas era deçent, couenint, en la terra singular dona tingues mare
C,284-286: Mas era decent co*sa, puix, essent Déus infinit, era fill, en lo cel tenint pare,* venint en la terra singular dona tingués mare

És clar que en els tres casos l'omissió es pot explicar per un salt de línia, i no pas per cap homeotelèuton. Altres vegades manca alguna paraula, més o menys fonamental a l'hora d'interpretar el fragment, com ara:

4]
M,146-149: E, per que los maldients homens, quant la justicia tenim fauorable, no vull per nostra part portar freuols rahons, que alguns, indignes de lohar, nos han scrites
C,99-101: E perquè *vegen* los maldients hòmens quant la justícia tenim favorable, no vull per part nostra portar frèvols rahons, que alguns, indignes de llahor, nos han scrites.

5]
M,177-178: essent Deu tot poderos, no solament li plague morir, mas ignominiosament
C,121-122: essent Déu totpoderós, *inmortal*, no solament li plagué morir, mas ignominiosament.

En 4], al marge de l'equipol·lència de *lohar-llahor*, C, amb la introducció del verb, hi aporta una coherència textual necessària. En 5] l'afegitó de C es justifica pel mateix context, ja que s'hi remarca el fet que morí com a home, encara que posseïa la immortalitat perquè era Déu; de tota manera, en aquest cas no resulta totalment imprescindible. Tampoc no ho és, en principi, en aquest altre fragment:

6]
M,297-300: Considerau los inichs *castells* ho sepoltures d Espanya: que algu a si mateix e als seus no pugua fer estalui, per restaurar quatre *parts* de vil terra compostes!
C,203-205: Considerau los inichs *costums dels castells* o sepultures de Spanya: que algú a si mateix e als seus no puga fer stalvi, per restaurar quatre *parets* de vil terra compostes!

En ambdós casos crec que cal anar a C: en el primer, perquè no sembla que M haja considerat el tot per la part o que C haja volgut fer una semicorrecció, i això a causa del poc afany d'intervenció directa dels copistes i les freqüents omissions de M;[14] en el segon, perquè s'ajusta a allò que diu Riquer (1983:284) a propòsit d'aquest fragment: «sovint els passos d'armes i les justes cavalleresques se celebraven en castells, de vegades de fusta, on junyien mantenidors i aventurers.»

De lectures diverses que en principi fan sentit, també en tenim una bona representació, i en un gran percentatge són millors les de C.

7]
M,44-45: O, *çertera* fleixa, meritament tornant contra aquell qui follament la tira!
C,29-30: O *çerta* flexa, mèritament tornant contra aquell qui follament la tira!

14. De fet, a Badia 1991:205, vuit exemples dels vint-i-dos consignats corresponen a omissions amb pèrdua de sentit en M.

8]
M,72-74: los grandissims delits ... tots sos *desigs* los endreçen
C,48-49: los grandíssims delits... tots sos *delits* los endreçen

9]
M,86-89: als quals respondre, seria, a tan vanes paraules donant autoritat, en *vila* desonest parlar a ells esser contrasembles
C,58-59: als quals respondre seria, a tan vanes paraules donant auctoritat, en *viltat*, desonest parlar a ells ésser contrasembles

10]
M,123: ab eleccio *pus ferma*
C,82: ab electió *més perfeta*

11]
M,124: gloriense que son ... mes aptes, *prudents*, de major estatura
C,83: glorien-se que són ... més abtes, *providents*, de major statura

12]
M,198-199: Mereix, donchs, esser dita vida e *redempçio* nostra
C,135: Mereix, donchs, ésser dita vida e *restauració* nostra

13]
M,207-208: lo seu munde e delicatissim cos a la *gloriosa* anima axi obehia
C, 140-141: lo seu munde e delicatíssim cors a la *graciosa* ànima axi obeÿa

14]
M,253-256: aquells qui ab los grans reys en alt grau priuen ... per que primer son amats, aquestes graçies *liberalment* los atorguen
C,172-74: aquells qui ab los grans reys en alt grau priven... perquè primer són amats, aquestes gràcies *líberament* los atorguen

15]
M,279-280: Per *que, es* superflua cosa portar rahons
C,190-191: Per *què.ns par* supèrflua cosa portar rahons

En 7] la lliçó de C prové molt possiblement d'un no desenrotllament d'abreviatura. Per això mateix, tot i que no podem excloure-la totalment (¿usa *certa* amb el significat de 'prudent, segura'?), hem de considerar més lògica la lliçó de M (vegeu DCVB III,132, s.v. *certer*, 'que arriba allà on tenia intenció d'arribar'). En 8] la lliçó de C també té l'aspecte d'un error, per atracció de paraula anterior.

Un problema diferent mostren els fragments 9, 10, 11, 14, 15], ja que en principi ambdues solucions (C i M) són possibles. En el primer cas, M presentaria una subordinació d'adjectius, cosa usual en Corella, mentre que en C *desonestat parlar* seria una juxtaposició de *viltat*. Una cosa bastant semblant ocorre en 10], on de bell antuvi C i M són lliçons equipol·lents, tot i que després llegim «de electió ferma se lohen», C,91. En 11], per bé que no són descartables cap de les dues, considere més raonable la proposta de M, com es confirma més endavant («de més prudència parlen», C,94); C potser llegeix una abreviatura inexistent. Per fer l'elecció en 14], hem d'anar als significats que aporta el DCVB: *liberalment*, «d'una manera liberal, amb liberalitat» (VI,841), *líberament*, «lliurement»; com que s'està parlant d'una relació causa-efecte, crec que cal optar per C. En 15] també C està més d'acord amb el to de l'obreta, ja que Veritat parla en primera persona del plural, amb un *nosaltres* que agrupa totes les dones, ella inclosa.

Uns elements especials presenten 12 i 13]. En 12] C ofereix una lliçó millor, ja que el fragment es refereix a la Mare de Déu, que pot fer el paper de restauradora, però no de redemptora, funció que li pertoca al Fill: «Aquell per qui, no solament remuts vivim», C,137. També hem de preferir C en 13] —encara que poden ser equipol·lents, com ho demostra el fet que apareixen formant binomi (gràcia i glòria) al *Mirall de la creu* (Wittlin 1991:339)—, perquè es refereix a l'ànima de la Mare de Déu, *gratia plena*.

Algunes vegades l'errada és ben evident, sobretot en M:

16]
M,384-385: que lur [*sc. de les dones*] natural *perfecçio* sia mes perfeta claram*e*nt se mostra

17]
M,10-11: en rims y en proses molts cuerns *tenen* de leigs e viçiosos actes

18]
M,113-118: Si les ànimes, per qui perfeccio e viure los cossos atenyen, en llur *creacio* eguals son creades [...] E, si en lur *creacio* les unes a les altres en perfecçio sobrepujen

En 16] el text de C (*condittió*) és més lògic, com se certifica més avant: «la singularitat e bellea de nostra natural condició» (C,264); també en 17], on C llegeix *tenyint*. Per contra, en 18] el copista de C comet una errada de lectura (*oratió*), cosa bastant inusual.

Hi ha altres fragments en què l'elecció mereix un raonament particular que atén —o ha d'atendre— a elements del context i a especificacions d'altre caire.

19]
M,324-328: les parets de vostres murs forrant ab *blanor* de humilitat, fent estaluis vostres animes e persona, resistiu a les espantables bombardes, aturant les pedres en la mollea de vostra manssuetut.

En lloc de *blanor*, C proposa *blanquor*, lliçó que, tenint en compte sols la proposició en què s'insereix i la referència a les parets dels murs, devia ser més adient. Tanmateix, en un context més ampli, Veritat ens informa que és precisament la *mollea* allò que atura les pedres i bombardes, per la qual raó és M qui ens dóna la solució correcta.

En aquest altre fragment Corella fa referència a la voluntarietat de la penitència en el món terrenal, i a la possibilitat d'expiar els pecats a l'infern. En aquest cas, C, amb una puntuació convenient, ofereix una bona lectura:

20]
M,55-57: en lo més fons dels inferns pague [*sc. el seguidor de la sensualitat*] aquella penitençia que en aquest mon uoluntaria de sos crims lo dexara *inmunde*

C,37-38: en lo més fons del infern pague aquella penitència que, en aquest món voluntària, de sos crims lo deixara *munde*

Altres vegades el dubte es desfà tenint en compte raons de tipus inicialment lingüístic, per bé que afecten el contingut de manera tan evident com ara:

21]
M,304-307: al orde dels Sants Apostols comparau la desordenada regla de la Garrotera, *oferintuos*, no solament a raho tota contraris, mas de esser tenguts inpossibles

Per comptes de la forma *oferint-vos*, C proposa *oferint vots*, lliçó lògicament més acceptable, sobretot després de llegir Colón (1965). A partir d'ací, hom pot justificar altres variants:

22]
M,310-313: O follia, passant totes les altres, que no solament vos fa obrar actes que de enteniment tenen tanta fretura, mas encara, entre vosaltres, fallits de seny, *no voleu* atenyer gloriosa fama!

La lliçó de M és francament contradictòria: les obres cavalleresques i els vots pretenen en gran part aconseguir fama i coneixement que redunde en benefici del cavaller. La solució de C, *ne volen*, evita tots aquests inconvenients.

Finalment, hi ha algunes lliçons veritablement equipol·lents i sinònimes: esdevenidors/ los que per venir s'esperen (M,168); çiutat/ universitat (M,215).

Després d'aquesta anàlisi, és ben evident que a partir de C hom pot oferir un *Triümfo* notablement més a prop del seu original.

TOMÀS MARTÍNEZ

APÈNDIX

[41] Scriu una dona la qual ha nom Veritat la present letra a les altres dones, mostrant elles ser més perfetes que·ls hòmens.

Veritat eternament regnant, dels cels e del món reyna, a les virtuoses dones ínclita fama e perpètua felicitat envia.

Del principi del món, les orelles tenim ofesses dels superbos hòmens, de vosaltres, humils, castes, piadoses, misericordes, indignament blasfemants, e ab irada llengua vomitant, hi en rims y en proses molts qüerns tenyint de leigs e viciosos actes, los quals més pròpriament d'ells scriure's porien; e la follia de sos volers, ab la contrarietat de llur desigar, a dan de vostra fama attribuir volen, y ensemps honestat ab acabament de apetits desonests en vosaltres cerquen. E si vostra sobreexcel·lent bellea, vallejada e defesa del mur de honestat, a ells se presenta, de cruels vos infamen, e si

benignament vostra afabilitat los remunera, de no castes vos inculpen; e quascú d'ells en tan alt grau de follia se constitueix, que pensa alguna singularitat possehir sol per la qual, no per altra, vostra honestat se deu perdre. O inefable demència, passant comú stil de paraules! Si de vosaltres viciosament desigen, prenguen de les no bones excel·lència de gran bellea. Si virtuosament vos amen, íncliles senyores [41v] sens nombre trobaran que, ab acabament de virtut, los faran de vertadera amistat graciós present. Però ells, com insensats alquimistes, los vils metalls de la legea de llurs desigs en puríssim or convertir asajen; d'on és forçat la sua desordenada benvolença en fum de vanitat prenga son darrer terme: e de enteniment fallits, ab fantasia de folls pensaments, com ha pochs discrets infants, los àthomes del sol affectadament strenyen.

Mirant aprés de tan inútils treballs la gran pèrdua, de vostra noble condició, sinó de pròpria virtut indefesa, no mèritament blasfemen; tant, que aquell ingrat, de reprensió digne, fill de Barsabé, gosà sens temor scriure que, de mil, un home bo attrobat havia, e de les dones no alguna. O justa sentència, condemnant al qui injustament la dóna! O çertera flexa, mèritament tornant contra aquell qui follament la tira! O vera mostra de la gran follia dels hòmens!, al qui Déu, sobre tots los altres, havia fet savi, abominable ydolatre per la legea de innumerables peccats, encorrent en tenebres de tan gran ignorància, que li fon imposible en tot l'univers trobar una dona de virtuts acompanyada! O gran prudència de nosaltres, absentant-nos de la presència de aquest seguidor de la çensualitat, que sol trobava aquelles que al desorde de sos apetits satisfer podien! D'on és rahonable creure [42] dins en lo més fons del infern pague aquella penitència que, en aquest món voluntària, de sos crims lo deixara munde; ni rahó acompanya la sua perversa vida fos esmenada, puix llarch temps aprés que·s deixà de viure, lo bon rey Jozies, zelant la ley divina, destrohí aquells abominables temples que ell, rey poderós, destroir podia, si ab llàgremes de ver penediment hagués llavat la sutzetat de la legea de ses culpes.

E ab tot que molts il·lustres doctors de la femenil condició blasfemat hajen (la llengua dels quals lo Sanct Sperit sempre endreçant), no entenien de nosaltres, mansuetes, mal dir, segons que·ls poch havisats, maliciosos glosar se sforcen; ans moltes vegades en lo nom de dona la humana censualitat entenen, o a les no bones llur parlar endreçen. E si de totes parlen, amonesten als çensuals hòmens de occasió de mal viure se guarden; car per los grandíssims delits que en elles se attenyen, sovint tots sos desigs los endreçen, per los quals acabar innumerables mals asagen, elles restant sempre bones. E així, los gloriosos doctors blasfemar del bé acostumen si de mal occasió porta; e al mal, encara que en strem sia gran, benaventurat nomenen si per

ell algun grandíssim [42v] bé nostre Senyor, infinit bé, nos presenta. E per ço, aquest stil seguint, malaeixen aquell bell arbre portant lo fruyt en lo qual lo fill de la terra comès lo primer crim, e la culpa, reemuda per lo universal Redemptor, benaventurada nomenen.

Çessen, donchs, mal dir aquells que, sens fonament de rahó, de nosaltres, piadoses, parlen, als quals respondre seria, a tan vanes paraules donant auctoritat, en viltat, desonest parlar a ells ésser contrasembles. Mas per informar als qui, ab affectió de honesta amistat servint, nos amen, no pendrem en gran fatigua allargar en blanch paper nostra vertadera scriptura, en stil de gentils paraules mostrant egual és nostra perfectió a la dels hòmens; e si és ver desegualtat s'i trobe, essent nosaltres més perfetes, nostra vàlua sens algun dubte la d'ells en perfectió avança.

Públiqua e vertadera sentència, ab cònsona veu, entona lo nostre antich criat Aristòtil, que, çerquant de dos coses qual és la més perfeta, deuen ésser acomparades en aquella perfectió que en qualsevol d'elles més excel·lent se troba. E per ço tots los animals, de rahó exemps, menors que·l home s'estimen, perquè l'ànima, que en ells és la més noble cosa, a la del home acompa-[43]rada, de nenguna valor se jutja. E ab tot que en altres proprietats al home avancen, no per tant de major perfectió l'ésser d'ells pren nomenada, ans lo leó més fort, lo cervo més corrent, l'àguila pus alt mirant, al home acomparats, en no res quasi tornen. Donchs encara que en algunes conditions —lo que no atorgam— los hòmens a nosaltres avançen, callen envergonyits los maliciosos ignorants, que menys perfetes nos aposenten; que si les ànimes, per qui perfectió e viure los cósors attenyen, en llur creació eguals són creades, ¿d'on ve als hòmens aquesta gran follia, que majors de nosaltres s'estimen? E si en llur creació les unes a les altres en perfectió avançen, no totes les dels hòmens a les nostres sobrepujen, ni totes les de nosaltres de major perfectió són dotades.

Venint a les altres perfections que en ells més abundant, segons la major part, se troben, glorien-se que són més animosos, forts, ab electió més perfeta, a comport dels treballs més abtes, prudents, de major statura. Obliden-se de nostra misericòrdia, pietat, castedat, mansuetud, afabilitat, promptitud a perdonar, vergonya, començ de virtuós obrar. E axí, lo universal Creador en proporció de egualtat ab ells nos ha creades, que si alguna [43v] cosa perfeta en ells se troba, alguna altra més perfeta a nosaltres atorga. Si d'ésser animosos attenyen glòria, lo deffalt de tal ànimo, quanta humilitat, fonament de virtuts, en nosaltres causa! Si de més forts prenen stima, per minva de aquesta fortalea, mansuetud, misericòrdia en nosaltres tenen posada. De electió ferma se lohen: nosaltres, ab promptitud de perdonar, attenyem la darrera glòria. Elació prenen de major statura, e a soste-

niment de treballs més abta: miren nostra delicada forma, quanta major bellea *nos presenta! De més prudència parlen, e no·ls recorda que nostra*
95 condició vergonyosa, a ben obrar, més que a ells nos amonesta. E així, si de larguea de paraules no tenguéssem temensa, veurien, en qualsevol altres condicions que singulars en ells se troben, altres semblants o de major perfectió de nosaltres no s'absenten.

E perquè vegen los maldients hòmens quant la justícia tenim favorable,
100 no vull per part nostra portar frèvols rahons, que alguns, indignes de llahor, nos han scrites, de les quals dos al present la mia memòria atteny. Dien que Déu omnipotent, creant lo primer home de la terra, a nosaltres formà de la sua carn e costella; ignorants natural philosophia [44], no saben que·l moviment, no de on comença, mas de on termena, atteny la sua noblea: e així,
105 de quada dia, de nosaltres e dels hòmens se fan imperfets animals, que sols lo nomenar grandíssim fastig porta. Dien, encara més, aquests inútils *defensors de nostra condició, lo ésser de nosaltres hagué principi en lo terre*nal paraís, lo primer home en lo camp damacè, oblidant-se que·l loch a la essència de algú nenguna perfectió porta: ans tots jorns lo infinit Senyor
110 sembra puríssimes ànimes en los corsos per lo primer crim infectes, los quals la bellea de la ànima no ensutzien, encara que a ben obrar dificultat li porten.

Deixem, donchs, paraules de fonament de rahó desacompanyades, e ab alta veu criden los hòmens tots, los passats, presents e los que per venir
115 s'esperen, y stant del Aristòtil la ja scrita sentència, elegeixquen de tots lo més noble, perquè ab la que més val de nosaltres comparació sia feta. E per sa profunde humilitat no refuse venir, per part nostra, la Verge ensemps e Mare d'Aquell *qui*, eternament havent-la eleta, essent Déu *infinit*, volgué ésser creatura per nàxer de tan perfeta dona, volent ésser factura de aque-
120 *lla a qui ell havia fet; e així [44v] affectadament desigà son fill ésser*, que, essent Déu tot poderós, inmortal, no solament li plagué morir, mas ignominiosament, ab excés de inefable dolor: en loch abominable deixà la vida, en mans de aquells qui en ell e per ell vevien.

O misteri de profunda excel·lència, passant humà e angèlich entendre!
125 O perfectió acostant-se al infinit, de tan excel·lent creatura, que·l ésser son fill compràs tan car lo qui·l havia creada! Ajudadora de nostra redempció, companyona de Déu lo Pare, qui en son Fill, creant lo món, li ha plagut ella ab son fill lo recreàs: ell, Déu omnipotent, creà lo home; ella, Mare del Totpoderós, l'à restaurat. ¿Quin profit era haver fet lo humanal linatge, per sa
130 culpa en general cativeri encorregut, si ab closa e tanquada nau del seu verge *ventre ella de nostra redemptió no hagués portat lo tresor, pagant tant* abundant lo rescat, que infinits mons bastantment se'n poden rembre? Ar-

qua de Noè, vertadera restauració nostra, de tot peccat exempta, stalviant-
nos la vida del general diluvi, en lo qual mort encorríem per lo peccat del
primer pare! Mereix, donchs, ésser dita vida e restauració nostra, aquella la
perfectió de la qual sola bastà engendràs Aquell per qui, [45] no solament
remuts vivim, mas fets quasi déus speram eternament reviure.

Aquesta sobreexcel·lent de Déu Mare, en l'instant de la sua conceptió
acabadament organizada, ús de rahó més singularment attès que alguna al-
tra creatura en edat perfeta. Y encara, en aquest món vivint, lo seu munde
e delicatíssim cors a la graciosa ànima així obeÿa, que la vista e pràtica dels
àngels no li empatxava, ab los quals, benignament conversant, com a dexe-
bles instruhia; essent d'ells sempre guardada, servida, e adorada com a se-
nyora Mare de Aquell de qui ells eren factura. E passant lo cinquantèn any
de la sua perfeta vida, encara la celsitud de la sua bellea en tan alt grau res-
plandia, que a Dionís, mestre de la universitat de Atenes, en rahó natural
més sabent dels altres hòmens, de tan gran admiració fon causa, que sens
temor confesà, com a Déu, llatria, adoració, li presentara si la sancta fe no·l
amonestàs del que devia adorar era mare. D'on, clarament se mostra la sua
sobre totes bellíssima e proportionada persona de Déu infinit era imatge,
essent la pus noble e bella figura que, ab venustat de color, a nostres ulls
presentar se podia, aprés, sobre·ls serafins en tan alt loch col·locada, que so-
bre tot lo que no és Déu com a emperadriu senyora triümpha; e son fill és
sol qui en perfectió l'avança, de tanta gràcia e, per premi, [45v] de glòria
tan excel·lent dotada, que, si tota la de tots los sancts en hu sol ajustant-se
fos unida, encara menor sens comparatió s'estimaria.

Cessen, donchs, mal dir los impiadosos hòmens o porten per sa part
creatura que, no essent Déu, tanta perfectió posseheixqua, que gran mara-
vella és pensar d'on han pres elatió de tan gran supèrbia, menyspreant les
mansuetes dones; per la part de les quals volem encara més nostra ploma
extendre.

No dubtosa mas determenada sentència la senyora de totes les scièn-
cies, sacra Theologia, canta: aquelles coses ésser millors, que per Déu, infi-
nit bo, més són amades. Lo ver d'aquesta rahó los morals philòsophs en stil
de semblants paraules amonesten: que la voluntat divina, essent sobirana-
ment recta, del ver juhí del enteniment no pot los seus passos torcre; e així,
sens alguna pasió regida, més ama ço que·l enteniment digne de més ésser
amat jutja. Los subtils theòlechs, pus altament aquesta sentència provant,
determenen que la voluntat divina, universal causa de totes creatures,
aquelles coses fa millors, les quals ell més ama. E pròpriament parlant, la
sua amor és causa de nostra bondat, e no lo nostre bé causa d'ell més amar-
nos; així com aquells qui ab los grans reys en alt grau priven, [46] les gràcies

que de llurs senyors reeben no són causa de ells ésser amats, mas, perquè primer són amats, aquestes gràcies líberament los atorguen.

Essent, donchs, certa cosa la comunitat de les dones per Déu omnipotent *més que la dels hòmens amada, que sien millors no sofir disputa. Mas,* provant que la divina bondat a nosaltres més que als hòmens ama, sens temor determenam aquelles coses per Déu, subiranament bo, més són amades, les quals la sua inefable providència axí ordena, que pus fàcil attènyer poden la última fi de la eterna glòria, per a la qual la sua benigna magestat *les racionals creatures de no res ha creat, essent la major cosa que ell, Déu* infinit, donar-nos puga. E com sia palès als qui defalt de entendre no tenen les dones, segons llurs complexions, pus fàcilment poder acabar aquells actes de misericòrdia —ab los quals, segons lo universal Redemptor determena, la última felicitat attènyer se deixa—, clarament se mostra elles, misericordes, del omnipotent Creador més amades, e axí més perfetes. *Ni stimam sia mester provar major promptitud elles tinguen, segons natural* composició, per acabar aquestes obres, de les quals en la trista vall lo home Déu Jhesús corts generals celebrant, en juhí irrevocable nos demanarà lo darrer compte, sient en lo tribunal de magestat infi-[46v]nida. Per què·ns par supèrflua cosa portar rahons on *la speriència clarament testifica.*

E *no solament en acabament de aquestes virtuts,* per llur corporal composició, promptitud més que·ls hòmens tenen, ans encara la vanitat e follia de aquest món —que sovint, lo bé vituperant, lo mal exalça— ab llur ben obrar han fet concorde, attenyent en la present vida ínclita fama y en l'esdevenidor felicitat eterna; que als hòmens, per la follia de ses leys, és impo*sible que tart o nunqua gloriosa fama alcançen, sinó de actes que al servir* de Déu e tota virtut contrasten, com de sangonoses batalles, les quals, si contra justícia vençen, més animosos s'estimen.

O insensats! per què un poch spay del temps de vostra vida no pensau en la crueldat e follia de vostres pomposos actes, e veureu que no solament *al nostre cap e mestre Jhesús són no conformes, mas encara natural* rahó los condapna? Considerau los inichs costums dels castells o sepultures de Spanya: que algú a si mateix e als seus no puga fer stalvi, per restaurar quatre parets de vil terra compostes! ¿D'on prenen fonament les serimònies superbes de vostres batalles de ultranca nomenades, en les quals, com a insensats, baratau vida per mort, paraís per infern? Ab stils plens de popular pompa, al orde dels Sancts Apòstols acomparau la desordenada regla de la Garrotera, oferints vots no solament a rahó tota contraris, mas de ésser tenguts imposibles; que portau dubte a les discretes dones sia [47] ver en vostres cóssors rationals ànimes tinguen posada.

O follia passant totes les altres, que no solament vos fa obrar actes que

d'enteniment tenen tanta fretura, mas encara entre vosaltres, fallits de seny, ne volen attènyer gloriosa fama! E si un poch mal vostra persona asombra, metges de gran prudència, ab innumerables medecines, ab solicitud no poqua sercau; e attesa la tan desigada sanitat, per cosa de nenguna vàlua, com animals de rahó exempts, offeriu la vida e, ab molts perills e treballs, guanyar lo trist carcre del infern affectadament treballau. E ja en aquest món, vostra inquieta vida és ymatge de la que en sdevenidor infernada us spera.

O colomes humils, mansuetes, púdiques e castes dones! Com a destres guerreres, les parets de vostres murs forrant ab blanor de humilitat, fent stalvis vostres ànimes e persona, resistiu a les spantables bonbardes, aturant les pedres en la mollea de vostra mansuetud, a les quals les groses e altes parets dels superbos feroços hòmens resistir no porien. E ab tot que innumerables exemples, vera mostra de nostra perfectió, a la mia memòria se presenten, dels quals tenyir lo paper deixe, tement prolixitat, que sovint de gentil stil és enemiga; mas, ¿qui porà tenir la ploma no pinte la casta honestat de Susanna, lo fort virtuós ànimo de Judich, lo zel de la fe de la màrtir [47v] dels Macabeus mare, e sobre totes en la ley perfeta, aquella Magdalena, les llàgremes de la qual aromatizants tan abundants de les fonts dels seus ulls corrien, que pogueren lavar los polsosos peus de aquell Déu e hom, qui per la erra de nostres culpes descalç calcigava lo món? Lo qual, de no res creat, havia basta encara la odorífera liquor de tan destil·lades llàgremes lavar la sua contricta ànima, en grau de bellea tan alta, que·n lo celestial posada li preçeheix sola aquella, del món, dels cels, dels àngells reyna, a la qual no li desplau, per semblança de humilitat, de semblant nom se nomene. Y encara, en aquest món vivint, mereixqué tenir advocat aquell Déu infinit, a qui affectadament ella servia: ab rahons imposibles a resposta féu callar als qui l'asagaven rependre, com a enamorat spòs de la sua enbellida ànima, responent a la germana Marta, a l'envejós farisseu, al avar, lladre dexeble. Qual llengua porà callar de Llúcia, Catherina, Úrsola, e altres quasi infinides, les virtuts e mèrits de les quals, de la eterna glòria per a sempre premiats, poch la popular fama freturen? Deixe parlar de les infels, gregues e romanes, les quals ignorants la ley divina, a la mundana glòria la fi de ses obres endreçant, *nenguna vertadera virtut jamés obraren.*

[48] Si algun envejós home, ab molèstia de tanta perfectió nostra, a nostres scrites rahons asajava respondre que en alguna dona moltes vegades pus abundants se troben tots los mals, dels quals en la present als hòmens inculpe, major crueldat de ànimo, més gran ferocitat, strem de gran supèrbia, bandeig de tota vergonya, hi en excés altres mals que a la femenil condició no convenen, aquestes paraules atorgant, no volem ignorar en strem és pijor que·l mal home, la no virtuosa dona. E açò ésser senyal de nostra ma-

jor perfectió mostra, com aquell naturalment sia millor, que, mal obrant, pot ésser pus mal. E així, l'àngel, en legea de abominable peccat, ha pres peccat, ha pres major cayguda, perquè, sobre les creatures, en més alta perfectió era sobiranament creat; car lo mal, per si no tenint ésser, tant és més gran com de major bé és absència: que si, per imposible, Déu mal se trobava, la sua malícia en infinit les altres sobrepugaria. Donchs, si és així que la malícia de les no virtuoses dones a la dels hòmens avanca, que llur natural condició sia més perfeta clarament se mostra.

És encara de nostra gran excel·lència manifest senyal que·ls pochs mals a nosaltres més enlegeixen, e de major infàmia dignes nos mostren; e les erres que als hòmens no ensutzien, a nosaltres en fort manera infamen. Que la singularitat e bellea de nostra natural [48v] condició fa nostres taques més ésser mirades, perquè és proprietat dels contraris que, ensemps posats, pus clarament se manifesten; e una poqua negror enlegint la bellea d'una gentil e neta vestidura, als ulls dels que la miren abominable sens tarda se presenta, la qual, sobre vil roba posada, sens ésser vista moltes vegades passa.

E si tant és la femenil condició perfeta, dirà algun maliciós home: ¿per què Déu omnipotent, assumint natura humana, no fon dona? O inútil demanda, mostrant les tenebres de llur malíciosa ignorància!, que no pensen ell, Déu infinit, per nosaltres incarnat, no pres totes les perfections que poguera pendre, mas aquelles ab molts defalts acompanyades que a nostra redemptió eren més abtes. E així, per a sostenir la sua aspra per nostres peccats penitència e per a conversar ab multitud de diverses impiadoses persones, més li convenia ésser home. Ne la femenil honesta vergonya li comportaria alt en la creu, enmig de lladres, per les offenses dels qui·l offenien ésser clavat, e altres profundes misteris, per los quals acabar volgué ésser home; encara que ésser dona sens dupte major perfectió sia, car ab tot que a si no haja natura angèlica assumpta, no per co de menor perfectió pren estima, ans ell, nostre Déu e senyor, exemple de nostra vida, les menors coses per a ell, infinit perfet, ha preses, [49] la sua sobresgran humilitat singularment mostrant. Y encara convenia aquell qui eternament tot poderós era, fill novament en lo món prenent natura humana, no fos filla! Mas era decent cosa, puix, essent Déus infinit, era fill, en lo cel tenint pare, venint en la terra singular dona tingués mare; e així, essent home, la sua purísima carn haja pres de verge dona.

Callen de ací avant los superbos hòmens e ans virtuosament viure que follament rependre aprenguen, o responguen a les rahons que en la present se contenen, a les quals yo, Veritat, per qui tot parlar ha força, acompanye: que si les humils perfetes dones eren tals com en mostra de gran malícia e obtenebrat entendre moltes vegades ells pinten, ¿quina scusa prenen que a

nosaltres, axí fallides, los béns, la persona, la vida, quada dia nos offiren, endrecant-nos la fi de tots los seus pomposos actes? E eguals a Déu s'estimen si nosaltres, imperfetes, d'éls, tan perfets, los treballosos servirs acceptam. E continuat viciós viure en tenebres de tan scura ignorància los asombra, que aquells de nosaltres més lejament blasfemen, qui per nosaltres majors treballs affectadament sost[en]iren. Perals quals respondre, si de paraules tenia fallenca, mostrant la perfectió que·n les dones més abundant que·n los hòmens se troba, la mare de aquell Déu Jhesús, en qui [49v] totes les perfections infinidament termenen, a ells, maldients, confonent, alt sobre·l[s] cels triümphant, per nosaltres parla. A la qual la present scriptura, *Triümpho de les dones* nomenada, en stil de semblants paraules humilment presente.

Mare de Aquell qui de la creu en l'arbre,
enmig del món, acompanyat de lladres,
pujà, per fruyt a si mateix accepte;
que·nfenits mons bastaria tots a rembre,
tenyint de sanch aquell dur pal de çedre;
en stret llit decanta les spalles;
deixant lo fust cubert de bella porpra,
remé lo crim del que morí sens nàxer;
a Vós present lo meu scrit *Triümpho.*
Que sobre·ls cels vostre valer triümpha,
puix volgué Déu, dins en los vostres tàlemps,
de verge carn pendre la vestidura
d'om vertader, més bell dels altres hòmens,
e tot semblant a Vós, qui li sou mare.

<

ffy

Mirau del çel les vostres humils dones,
que dona sou, mare ensemps e verge,
parint Aquell qui lo mundanal çercle
fféu de no-res; y a Vós, que·l engendràsseu.

Ffy

APARAT DE CORRECCIONS I NOTES

7 y en] M, *om.* C.—tenyint de] tenyint C, tenen de M. 11 desonests] M, desonets.— vosaltres] M, nosaltres. 15 no] C, e no.18 ab acabament] M, acabadament. 19 virtut] C, virtuts. 26. *sinó*, 'excepte, fora de' (cf. DCVB IX, 924, tercera accepció).

29 çertera] M, çerta. 32 encorrent] encorregut M. 37 del infern] C, dels inferns. 38 munde] C, inmunde. 49 desigs] M, delits. 53 bé[2]] C, bo. 54 malaeixen] C, malaheixcha. 59 viltat] C, vilà. 60 honesta] honestat C, *amb la darrera* t *ratllada*.— pendrem] pendreu C, pendren M. 66 és] C, era. 76 creació] M, oratió. 78 creació] M, oratió. 79 avançen] C, sobrepujen.— sobrepujen] C, avançen. 82-83 més perfeta] C, pus ferma. 83 dels treballs] C, de treball.— prudents] M, providents. 84 pietat] C, e pietat. 87 perfeta] *interlineada de la mateixa mà* C. 88 quanta] M, quata. 95-96 E així, si de larguea de paraules no tenguéssem temensa] C, *om.* M. 98 no s'absenten] nos absenten CM. 99 vegen] C, *om.* M. 100 llahor] C, lohar. 101 Dien] C, dieu. 103 natural] M, *om.* C. 108 terrenal] C, ternal. 114 criden] C, cridem. 114-115 e los que per venir s'esperen] C, hi esdevenidors. 115 la ja] M, *lectura dubtosa* C. 116 més[1]] C, pus.— E] C, E si. 117 profunde] M, pfunde.— refuse] C, refusa. 121 inmortal] C, *om.* M. 131 de] M, *om.* C. 132 bastantment] M, bastament. — poden] C, podien. 135 restauració] C, redempçió. 138 instant] M, istant. 141 graciosa] C, gloriosa. 144 passant] C, passat. 146 universitat] C, çiutat. 165 sobiranament] M, subirnament. 169 creatures] C, les creatures. 174 líberament] C, liberalment. 180 benigna] C, benigne. 181 cosa] C, *om.* M. 187-188 segons natural composició] C, *om.* M. 188 de les] M, dels. 189 en] C, *om.* M. 190 Per què·ns par] C, Perquè és. 198 e tota] C, a tota. 203 costums dels castells] C, castells. 205 parets] C, parts. 207 vida] C, la vida. 208 al] e al CM. 209 oferints vots] C, oferintvos. 214 ne volen] C, no voleu. 221 guerreres] C, gerrers.— blanor] M, blanquor. 223 altes] M, altres. 224 resistir] M, restir C. 226 de] C, a. 230 de les] M, dels. 233 destil·lades] C, destil·lants. 234 lo] C, la. 238 féu] C, fent. 243 premiats] C, premiades. 244 glòria] C, *om.* M. 253 mostra] M, *om.* C. 254 mal] M, mal obrant pot ésser pus mal. 260 condició] C, perfecció. 274 abtes] C, acçeptes. — nostres] *la titlla d'abreviatura s'hi llegeix bé* C. 277 dels] M, de. 279-280 dupte major perfectió sia, car ab tot que a si no haja natural, *om.* M. 280 de] C, a de. 285-286 cosa, puix, essent Déus infinit, era Fill, en lo cel tenint pare, venint] C, covenint. 289 o] C, e. 290 se] M, *om.* C. acompanye] C, acompanya. 297 de] C, qui de. 298 affectadament sost[en]iren] C, sostenen. 301 confonent] C, confonen. — sobre·l[s]] C, sobre los. 308 bastaria] C, bastava. 312 sens] M, sen. 318 e] C, en.

BIBLIOGRAFIA

ALVIRA DOMÍNGUEZ, R. (1973): *La noción de finalidad. Un estudio a través de Aristóteles y Santo Tomás*. Madrid, Condor.

BADIA, L. (1988): *En les baixes antenes de vulgar poesia: Corella, els mites i l'amor*,

dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*. Barcelona, Quaderns Crema, pàgs. 145-180.

— (1991): *El «Plany dolorós de la reina Hècuba» de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos*, dins *Miscel·lània Joan Fuster*, III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 195-223.

— (1993-94): *Tot per a la dona però sense la dona: notes sobre el punt de vista masculí al «Tirant lo Blanc»*, «Journal of Hispanic Research» 2, pàgs. 39-60.

BACH Y RITA, P. (1930): *The works of Pere Torroella*. Nova York, Instituto de las Españas en los Estados Unidos.

BLAMIRES, A. (1992): *Woman defamed and woman defended: an Anthology of Medieval Texts*, Oxford, Clarendon Press.

BOHIGAS, P. (1985): *Sobre manuscrits i biblioteques*. Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CANTAVELLA, R. (1992): *Sobre el «Triunfo de les dones»* de *Roís de Corella*, dins *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Universitat d'Alcalá de Henares, pàgs. 217-28.

CARBONELL, J. (1955-1956): *Sobre la correspondència literària entre Roís de Corella i el príncep de Viana*, «Estudis Romànics» V, pàgs. 127-139.

— (1983): *Estudi preliminar* a *Joan Roís de Corella, Obra profana*. València, Tres i Quatre.

CHINER, J. (1993): *Aportació a la biografia de Joan Roís de Corella: noves dades sobre el seu naixement i la seua mort*, «Caplletra» 15, pàgs. 49-62.

COLÓN, G. (1965): *Premiers échos de l'Ordre de la Jarretière*, «Zeitschrift für romanische Philologie» LXXXI, pàgs. 441-53.

DAVIES, B. (1993): *The Thought of Thomas Aquinas*. Oxford, Clarendon Press.

FUSTER, J. (1975): «Lectura de Roís de Corella», dins *Obres Completes*, vol. I. Barcelona, Edicions 62, 2a edició.

GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M. (1913): *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València.

HERNÁNDEZ ALONSO, C. (1982): *Introducción* a Rodríguez del Padrón 1982.

LIDA DE MALKIEL, M. R. (1977): *Estudios sobre la literatura española del siglo XV*, Madrid

MARTÍNEZ, T. (1994): *Estudi Introductori* a *Joan Roís de Corella, Rims i proses*, Barcelona, Edicions 62.

— (1996): *Entre la literatura i la teologia: el «Triünfo de les dones», de Joan Roís de Corella*, «Annali di Ca'Foscari», XXXV, 1-2.

MATULKA, B. (1931): *The Novels of Juan de Flores and Their European Diffusion*, New York University.

MIQUEL I PLANAS, R. (1913): *Obres de J. Roiç de Corella*, Barcelona, Biblioteca Catalana.

RICO, F. (1980): *Pròleg* a *Joan Roís de Corella, Tragèdia de Caldesa i altres proses*. Ed. M. Gustà, Barcelona, Edicions 62- "la Caixa".

RIQUER, M. DE (1956): *«Triste deleytación», novela castellana del siglo XV*, «Revista de Filología Española», XL, pàgs. 33-65.

— (1983): *Història de la literatura catalana*, vol. III. Barcelona, Ariel, 3a edició [1a edició, 1964].

ROBLES, L. (1983): *Tomás de Aquino, teólogo antes que filósofo*, dins *Los filósofos y sus filosofías*. Barcelona, Vicens-Vives, pàgs. 287-329.

RODRÍGUEZ DEL PADRÓN, J. (1982): *Obras Completas*, Ed. César Hernández Alonso, Madrid, Editora Nacional.

WITTLIN, C. J. (1991): *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans («Repertoris de la Secció Filològica», 1).

— (1993): *Joan Roís de Corella. Introducció a una concordança de les seves obres*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 327-66.